

УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО

**ФАКУЛТЕТ „МЕЖДУНАРОДНА ИКОНОМИКА И
ПОЛИТИКА“**

КАТЕДРА „МЕЖДУНАРОДНИ ОТНОШЕНИЯ“

Алексей Иванов Маргоевски

**ЕНЕРГИЙНА ДИПЛОМАЦИЯ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ
СЪЮЗ В КАСПИЙСКИЯ РЕГИОН**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен
„доктор“ по научна специалност 05.02.10 Световно стопанство и МИО
(Европейска интеграция и международни отношения)

София, 2022 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от катедра „Международни отношения“ при Университета за национално и световно стопанство – София на 4.05.2022 г. Авторът на дисертационния труд е задочен докторант в катедра „Международни отношения“ при УНСС.

Дисертационният труд е с общ обем 242 страници и е структуриран в увод, изложение в три глави, заключение, списък с използвана литература и приложения. Използвана литература включва 181 научни, информационни, документални, дигитални и интернет източници на български, английски и руски език.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 01.02.2023 г. в зала 2032А – Научни съвети на УНСС – София на открито заседание на Научното жури, назначено със заповед на Ректора на УНСС.

Научно жури:

проф. д-р Искра Богданова Христова-Балканска
проф.д.н. Владимир Стефанов Чуков
проф.д.н. Нина Ангелова Дюлгерова
доц. д-р Елизабет Димитрова Йонева
доц. д-р Мариана Малинова Тиен
доц.д.н. Георги Чанков Георгиев – научен ръководител

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в сектор „Научни съвети и конкурси, дирекция „Наука“, УНСС, гр. София, както и на електронната страница на УНСС: <https://www.unwe.bg/>

I. Съдържание

Съдържанието на дисертационния труд е както следва:

УВОД	4
I.ГЕОПОЛИТИКА И ЕНЕРГЕТИКА - КОНЦЕПЦИИ И ВЪНШНОПОЛИТИЧЕСКИ ИНСТРУМЕНТАРИУМ НА ЕС	18
1. Теоретични подходи и понятия	18
1.1. Енергийна политика и дипломация	18
1.2.Системен подход и приложни теории за международните отношения	21
<i>1.2.1.Дебатът идеализъм - реализъм</i>	23
<i>1.2.2.Ренесансът на реализма в международната политика</i>	26
<i>1.2.3.Теорията за световната система: център и периферия</i>	28
2.Формиране на енергийната политика на ЕС	31
2.1.ЕС от системна гледна точка: ресурси и зависимост	31
2.2.Енергийна политика на ЕС: еволюция на правната рамка	35
2.3.Външно измерение на енергийната политика и ролята на Европейската служба за външна дейност	43
2.4. „Зелената сделка“ на ЕС като ограничител на енергийната политика и дипломация	45
3.Енергийна сигурност и глобално съперничество за енергийни ресурси	52
3.1. Противоречия между износители и вносители на енергийни ресурси	55
3.2. Еволюция на концепциите за енергийна сигурност	58
II. ЕНЕРГИЙНО СЪПЕРНИЧЕСТВО В РАЗШИРЕНИЯ КАСПИЙСКИ РЕГИОН	68
1. Геополитическо и геоекономическо значение на Разширения Каспийски регион: енергиен потенциал	68

2. Отварянето на Разширения Каспийски регион към световната икономика	72
3. Конкуренти в Разширения Каспийски регион	74
3.1. Стратегията на САЩ за запазване на влиянието им в Разширения Каспийски регион	77
3.2. Китай - нов ключов фактор в Разширения Каспийски регион	87
3.3. Русия - партньор и съперник в Разширения Каспийски регион	97
3.4. Измерения на енергийното съперничество между Русия и ЕС в разширения Каспийски регион	99
3.5. Иран - регионална сила и потенциален доставчик на енергоносители	106
III. ЕНЕРГИЙНАТА ДИПЛОМАЦИЯ НА ЕС В РАЗШИРЕНИЯ КАСПИЙСКИЯ РЕГИОН: РЕЗУЛТАТИ	115
1. Стратегията на ЕС в Кавказко-каспийската зона и Централна Азия	115
2. Дипломатическа активност в ресурсно богатите периферни държави	126
2.1. Азербайджан	129
2.2. Казахстан	145
2.3. Туркменистан	163
2.4. Усилия на ЕС за диверсификация на доставките на природен газ	175
3. Взаимоотношения с Узбекистан	181
4. Иран – субект и обект на дипломатическа активност	188
5. Конвенцията за Каспийско море	199
6. Каспийските енергийни доставки - решение за България	208
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	221
ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	228
ПРИЛОЖЕНИЯ	238

ПРЕТЕНЦИИ ЗА НАУЧНИ ПРИНОСИ	241
ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ	242

II. Обща характеристика на дисертационния труд

1. Актуалност и значимост на проблема

Изключителната актуалност и значимост на темата на дисертационния труд „Енергийна дипломация на ЕС в Каспийския регион“, произтича от необходимостта за изследване на средствата и подходите на европейската енергийна дипломация в Разширения Каспийски регион, свързани със сигурността на енергийните доставки за Европейския съюз в условията на енергийна криза в Европа. През последните десетилетия енергийната дипломация заема приоритетно място във външнополитическите усилия на Европейския съюз на международната сцена. Развитието на проактивна енергийна дипломация е от определящо значение за енергийната сигурност на Съюза, включително и за България с оглед позиционирането на страната на енергийната карта на Югоизточна Европа (ЮИЕ) и българското участие в ключови международни енергийни проекти от регионално и общоевропейско значение. В последно време темата на представения научен труд – енергийната дипломация на ЕС в Разширения Каспийски регион, придоби особена значимост и актуалност в контекста на предефинирането на енергийните отношения на Съюза с Русия след руската инвазия в Украйна. Тези събития ще имат дълбоко отражение върху европейската енергийна дипломация в частност в посочения регион.

Европа е силно зависима от вноса на петрол и природен газ, но доколкото пазарът на петрол е глобален то спирането на руските доставки не представлява чак толкова голям проблем за ЕС. Още повече, че Европа е много по-малко зависима от вноса на руски петрол, отколкото от газ. По различен начин стои въпросът с природния газ, при вноса на който Европа много по-трудно може да намери в краткосрочен план алтернативи на руските доставки и да постигне енергийна диверсификация. Този процес е съпроводен със значителни инвестиции в енергийна инфраструктура, които не всички държави членки на ЕС могат да си позволят. Затова ЕС отдава толкова голямо значение на Разширения Каспийски регион, който е сравнително близо до Европа и притежава огромни

неразработени газови запаси, а каспийският тръбен газ не е по-скъп от руския, което го прави достъпна алтернатива.

Темата за енергийната дипломация на ЕС днес придобива все по-голяма актуалност както в европейски, така и световен мащаб, тъй като конкуренцията за достъп до световните и в частност до каспийските енергийни ресурси се изостря и Съюзът трябва да положи много усилия, за да заеме ключово място в съперничеството за каспийските енергийни ресурси. САЩ, Русия, Китай и Иран са други влиятелни геополитически съперници на Европа, които отдавна водят борба за преразпределяне на ресурсите на Разширения Каспийски регион в духа на реализма. От всичко изложено до тук следва, че възниква необходимост от задълбочено изследване на европейската енергийна дипломация в Разширения Каспийски регион и възможностите на ЕС да реализира стремежите си да осигури каспийска алтернатива на руските газови доставки.

2. Обект и предмет на изследването. Основна изследователска теза

Основният обект на настоящото изследване е укрепването на европейската енергийна сигурност, изследвано през призмата на външното измерение на енергийната политика на ЕС, каквото се явява енергийната дипломация на Съюза (като инструмент на Общата външна политика и политика за сигурност) в Разширения Каспийски регион.

Предмет на изследването е ефикасността на енергийната дипломация на ЕС в Разширения Каспийски регион в условията на сътрудничество и съперничество между световните и регионални сили, каспийските държави и недържавните играчи в рамките на по-широкия геополитически сблъсък за контрола, експлоатацията и преноса на каспийските енергийни ресурси. Предметът се разглежда през призмата на успехите и неуспехите в реализацията на енергийни проекти, предлагани от ЕС в региона.

Основна изследователска теза: Енергийната дипломация на ЕС в Кавказко-каспийската зона и Централна Азия не постига заложените в нея цели да нареди Съюза сред ключовите фактори там, поради ограничеността на арсенала ѝ, който традиционно включва „меката сила“, но изключва „твърдата сила“. Същевременно политиката на Съюза към посочените региони е подплатена с твърде скромна финансова компонента, което също ограничава арсенала му. Наред с това вътрешни противоречия между страните членки на блока относно моделите на взаимодействие с държавите от Разширения

Каспийски регион не позволяват реализирането на заложените в енергийната дипломация на Съюза към региона цели.

3. Цели и задачи на изследването

Базовата цел на изследването е подчинена на доказване на основната теза и анализ на каспийската алтернатива за доставки на енергийни ресурси за страните от ЕС. Целта на изследването е да се дефинира мястото на Разширения Каспийски регион в енергийната политика на Съюза и да се оцени ефективността на дипломатическите му усилия в региона за повишаване на неговата енергийна сигурност на фона на засилената конкуренция в региона.

За постигане на **базовата цел** на дисертационния труд тя се декомпозира съответно в две подцели и на тази основа се извеждат за изпълнение следните **ключови изследователски задачи**:

- 1) Разкриване на факторите, влияещи върху енергийната сигурност на Европейския съюз и произтичащите от това задачи пред енергийната дипломация;
- 2) Определяне на мястото на Кавказко-каспийската зона и Централна Азия сред приоритетните направления в енергийната дипломация на ЕС;
- 3) Вписване на българския национален интерес в реализирането на каспийската алтернатива за европейската енергийна сигурност.
- 4) Разкриване на енергийните стратегии и механизмите за влияние на водещите световни и регионални сили в Разширения Каспийски регион;

4. Методология на изследването

Така дефинираните цели предопределят написването на едно интердисциплинарно по своята същност изследване. То не е геополитическо, тъй като до голяма степен принципите на класическата геополитика са недостатъчни, а в някои случаи и неприложими за обяснението на съвременната международна политика. В рамките на интердисциплинарния подход се налага да се използва исторически и икономически анализ на каспийската алтернатива за европейската енергийна сигурност. Представеният дисертационен труд се опира на понятийния апарат на теорията на международните отношения с основните ѝ школи и подходи. Настоящото изследване се базира на виждането, че обстойното изучаване на свързаната с регионалните процеси в Кавказко-

каспийската зона и Централна Азия проблематика изисква прилагане на научния апарат на теориите на реализма (Ханс Моргентау и Роналд Нийбур), неореализма (Кенет Уолц) и за световната система (Фернан Бродел, Имануел Уолърстейн) в международните отношения. Към представеното изследване е приложим и системният подход (Толкът Парсънс), който се прилага за анализ на сложни обществени системи. От реалистката теория в изследването намират приложение най-вече концепциите за държавите като рационални участници, водени от националните си интереси при формулиране на външната си политика, и за първостепенното значение на тяхната сила за обяснение на действията им в международните отношения.

През призмата на структурния неореализъм се разглеждат най-вече интеграционните процеси в Разширения Каспийски регион, базирани на създаването на нови или укрепването на съществуващи международни организации. В случая регионалната перспектива в междудържавните отношения в Разширения Каспийски регион преобладава над глобалистката. Подобен подход предполага задълбочено изследване на политико-географските детерминанти в контекста на вземането на едни или други управленски и стратегически решения. В съответствие с това основният възприет подход при анализа е пространственият, като придаването на подобна методология и тип измерения на политическите процеси е характерно най-вече за анализите от регионален тип. Теорията на идеализма в международните отношения и донякъде на бихейвиоризма е подходяща за разглеждане на интеграционните процеси в ЕС на ниво европейски институции, включително в търговско-икономическата и енергийната сфера, общия подход при проблемите на климата и „зелената“ икономика, но в конкретната тематика на изследването за енергийната дипломация на Съюза към Разширения Каспийски регион инструментариумът на тези две теории се оказва неприложим и недостатъчно релевантен, доколкото централно място играе политиката на ниво отделни държави членки. Още по-малко приложими са теориите на идеализма и бихейвиоризма по отношение на силовото съперничество за влияние на световни и регионални сили в Разширения Каспийски регион през последните десетилетия. Затова в случая се опирам на теориите на реализма и неореализма като концептуална рамка за разглеждане на горепосочената проблематика.

Формулираните цели предполагат интердисциплинарен подход при написването на изследването, което да се основава на специфична методология. Разработването на

теоретично изследване на тема с толкова тесен обхват изисква многоаспектен подход и разностранна методология. Сред основните методи, които използвам в изследването са концептуален анализ, сравнителен политологичен анализ, комплексно-системен анализ, контент анализ на нормативни документи, чрез който се търсят скритите неизказани приоритети, заявени в определени нормативни източници, анализ на статистически бази данни и прогнози и тяхната екстраполация, както и анализ на научни публикации по темата. Сравнителният политологичен анализ е доста стар и утвърден метод за изследване за разлика от контент анализа, който ползвам като спомагателен за потвърждаване на приетите от мен хипотези и е придобил популярност в сравнително по-ново време, като намира приложение в изследването за изучаване на съдържанието на различни програмни и стратегически документи на ЕС, което дава възможност за дефиниране на основния фокус и акценти на едни или други политически текстове чрез определяне на честотата на споменаване на дадени понятия и конструкции. Системният подход е приложим към изследването дотолкова, доколкото позволява анализ на сложни обществени системи. За базов в изследването е възприет конкретно-историческият подход, с преpraщане към политико-икономическия анализ, включително икономико-статистически анализ, тъй като статистическите данни дават възможност за по-пълно разкриване на икономическите закономерности, оценка на икономическите процеси и за дългосрочни прогнози. В тази връзка с цел проследяването на еволюцията и промените във времето на изследваните процеси и фактори изследването прибъгва до проблемния и типологичния подход, за да се изведат най-релевантните аспекти на разглежданата проблематика. Във връзка с това в изследването се вземат под внимание социално-икономическите проблеми, етно-националните конфликти и типовете управление в страните от Разширения Каспийски регион. Сравнителният политологичен анализ помага за синтезиране на изводи от изследването на тази проблематика. Като спомагателни са използвани методът на историческите ретроспекции и екстраполации, доколкото развитието на посочената географска зона преминава през няколко ясно разграничени етапа, а методът на сравнителния анализ се използва през призмата на пространствения и типологическия анализ.

5. Използвани източници и литература

Основни източници, използвани в дисертационния труд са монографии и статии по темата на енергийната дипломация, енергийната сигурност, енергийния преход на ЕС, както и справочни и новинарски сайтове с общополитическа тематика, които разглеждат динамиката на процесите в Разширения Каспийски регион и неговите енергийни ресурси. Актуални статистически данни има на сайтовете на ВР, МАЕ, Eurostat, World Trade Atlas. Използвани са също официалните сайтове на енергийни компании, министерства, статистически служби и Европейската комисия, където има обширна информация както за енергийните ресурси на Разширения Каспийски регион, така и за енергийната дипломация на ЕС в региона. Използваните източници включват също официални документи на ЕС и Европейската комисия като стратегии, общи позици, меморандуми и споразумения за сътрудничество. Налага се да се направи уточнението, че информацията от новинарските сайтове и статии задължително трябва да се съпоставя и да се подлага на задълбочена проверка.

Със задълбочен поглед върху тематиката на енергийната сигурност и дипломация на ЕС се отличава Жак де Йонг от нидерландския институт „Клигендал“. Заслужаващ внимание анализ по темата представят Дмитрий Тренин и Даниел Ергин. Сред българските изследователи на разглежданата тематика изпъкват Янко Янакиев, Пламен Димитров, Станислав Бачев и Нина Дюлгерова.

С изключително ценни изследвания върху проблематиката на каспийския енергиен потенциал са допринесли със статиите си азербайджанските автори Бунямун Сеидов, Рашид Алимов, Ахмат Хумбатов, както и азербайджанският президент Илхам Алиев с експертната си монография „Каспийският петрол на Азербайджан“. Други отлични анализатори, предимно от средата на западните експерти са Бахгат Гаудат и Ричард Янгс. Особено полезни за настоящата монография бяха статиите на американския анализатор от румънски произход Влад Сокор и на колегите му Маргарита Асенова и Сергей Суханкин, които са доста активни в публикациите си в електронното издание Eurasia Daily Monitor. В Русия с голям авторитет в сферата на анализите на енергийната проблематика се отличават – Юрий Боровски, Станислав Жизнин, Сергей Жилцов, Валерий Панюшкин и Михаил Зигар. Отлични експерти по каспийската тематика и отношенията на ЕС с Разширения Каспийски регион в частност са Валентин Катранджиев, Стоян Хайтов и Величка Милина.

III. Кратко изложение на дисертацията

Първа глава. Геополитика и енергетика – концепции и външнополитически инструментариум на ЕС

В Глава 1 е представено определение и концепция за „енергийна дипломация“, съгласно предмета и обекта на изследване и разбиранията на автора за обхвата на понятието. Наред с това са представени в сравнителен план понятията „енергийна политика“ и „енергийна сигурност“.

Енергийната дипломация е частен случай, производна на външната политика. Популярните определения включват няколко групи средства за постигане на външнополитически цели – тези средства са мирни и военни/силови, като военните са крайно силово средство за постигане на цели чрез принуда. Извън военните средства има мирни, в три главни групи - политически, икономически, и културни. Мирните средства също могат да използват принуда – в т.ч. икономически (ембарго, т.нар. санкции и пр.), политически (достъп до международни организации, изискване на спазване на определени „стандарти“ като условие за нормални взаимоотношения и пр.), културни – пропаганда и т.н. Отсъствието на принуда при използването на мирните средства предполага сделка, от която и двете страни печелят.

В случая с ЕС разглеждаме енергийната дипломация като производна на енергийната политика на Съюза, при това с особено високо място в списъка на приоритетите поради особеностите на Съюза. Енергетиката е основата на общественото развитие, а високата степен на развитие на ЕС поставя високи цели пред неговата енергийна политика. Доколкото ЕС е силно зависим от внос на енергоносители, енергийната политика на съюза има и силно подчертано външно измерение, а задачите пред дипломацията в тази частна област са особено отговорни. Ясно е, при това положение, че енергийната дипломация работи в рамките, поставени от енергийната политика, а тя от своя страна е определена и ограничена от обществения консенсус по стратегията за обществено развитие.

Енергийната дипломация се появява като сравнително нова област на дипломацията в средата на XX век. Тя попада в по-широката сфера на икономическата дипломация. Енергийната дипломация обаче се разглежда като отделна област на външнополитическа дейност заради свързаната с нея експертиза, средата в която се осъществява, структурите,

инструментите и механизмите на реализирането си. Тя се провежда в доминирана от геополитиката среда, определяна от достъпа до или контрола на жизненоважни енергийни ресурси и от въпросите на енергийната сигурност (като сигурността на доставките за страните вносители или сигурността на търсенето за държавите износителки). Енергийните министерства, ведомства и агенции са водещите правителствени институции/структури, отговорни за формулирането, координацията и провеждането на вътрешната и външната енергийна политика на страните. Енергийната дипломация включва в себе си важен набор от политически инструменти за постигането на енергийните цели и задачи на определена държава в международен план.

Въпреки че не съществува общоприето определение за енергийна дипломация, тя се свързва с прилаганите от правителствата външнополитически усилия, целящи да гарантират енергийната сигурност на страните им и едновременно с това да насърчат бизнес инициативите, свързани с енергийния сектор. Сред набора от външнополитическите инструменти, които могат да бъдат използвани за защита на енергийните интереси на дадена държава във време на енергиен преход енергийната дипломация заема ключово място.

В представеното изследване енергийната дипломация на ЕС в Разширения Каспийски регион се разглежда през призмата на **системния подход** в международните отношения. Доколкото теорията на международните отношения като правило си служи и с методи, детерминанти и практики заимствани от по-старите социални науки, към настоящото изследване е най-приложим системният подход (Толкът Парсънс), който се прилага за анализ на сложни обществени системи. В рамките на системния подход към обектите на представеното изследване е приложима теорията за центъра и периферията (Йохан Галтунг), пригодена конкретно за условията, при които се развиват отношенията на световните сили и регионалните играчи със страните от Разширения Каспийски регион.

От системна гледна точка лесно могат да бъдат разбрани проблемите на ЕС – на настоящото си равнище на развитие (производство, потребление, в т.ч. еластичност на потреблението) съюзът е недостатъчно подсигурен със собствени енергийни ресурси. Системата ЕС може да стане в равновесие по два начина: Получаване на надежден контрол върху външните източници на енергия с цел запазване на настоящото високо равнище или намиране на собствени източници и свиване на енергийното потребление

(т.нар. „Зелена сделка“) – в дадения случай постигането на равновесие на по-ниско равнище следва да се съпровожда от съответната деградация на системната среда, в противен случай засиленият външен натиск няма да може да бъде отразен. Ако приемем, че глобалната енергийна система е в преход от почти пълна зависимост от изкопаеми горива към по-голямо използване на източници на чиста и възобновяема енергия, то този преход фундаментално ще промени отношенията между страните износители и вносители на енергийни ресурси.

Енергийната дипломация на ЕС играе роля и в двата случая – в първия тя трябва да подsigури дългосрочни енергийни доставки от предвидими, желателно зависими, партньори. Страните от Разширения Каспийски регион могат да бъдат разглеждани именно като такива партньори.

Във втория случай, според Ст. Грифитс (Griffits 2019 г.) тя трябва да издейства отказ от енергийно богати конкуренти от тяхното естествено предимство. Тази задача изглежда трудно изпълнима, но тя е приоритетна за дипломацията на ЕС чрез усилията по налагане на тезата за „глобално затопляне“ („климатични промени“) и наложителния отказ в световен мащаб от изкопаеми горива. В този случай енергийната дипломация следва да играе важна роля при справяне с геополитическите последствия от енергийния преход.

Представеният научен труд има практико-приложен характер и си служи основно с инструментариума на теориите на реализма и неореализма. Страните от Разширения Каспийски регион, ангажираните с него световни сили и големите ТНК се дефинират като рационални играчи, които преследват собствени, често разнопосочни, но добре осъзнати интереси, влизайки в различни форми на взаимодействие и комбинации за постигане на крайните си цели. При проучване на един от обектите на изследването – съперничеството между световните сили за енергийните ресурси на региона става дума за милиардни инвестиции и добре осъзнати национални икономически интереси. Затова геополитическата игра в Разширения Каспийски регион може да бъде разглеждана и анализирана през призмата на „Realpolitik“ и съперничеството за власт и влияние в една международна система, в която основна детерминанта е силата: политическа, икономическа и военна. По тази причина анализът на темата за съперничеството за каспийските енергийни ресурси и маршрутите за тяхната доставка, доколкото представеният дисертационен труд навлиза в полето на теорията за международните

отношения, стъпва най-вече върху реалистката (Ханс Моргентау и Роналд Нийбур) и неореалистката (Кенет Уолц) теория за тези политически процеси. Приложимостта на теорията на реализма към обектите на изследването се обуславя от това, че става дума за големи сделки с ясно изразен национален интерес, при които имаме премерване на силите на отделните участници, което няма как да бъде обяснено, ако се изхожда от парадигмите на идеализма. Теорията на транснационализма, както и на неолибералния институционализъм обаче намира приложение при изследване на отделни аспекти на отношенията между ЕС и държавите от Разширения Каспийски регион и затова не може да бъде напълно пренебрегвана.

Следвайки постулатите на реализма и неореализма за по-лесно разбиране на ЕС и отношенията му с Разширения Каспийски регион е приложима конкретната теория за „световната система“, която стъпва също на марксисткия подход към явленията. Анализът на „световната система“ изследва обществата като цяло, за разлика от обичайните социологически подходи, в които теориите за общественото развитие разглеждат предимно отделните общества.

Стъпващата до голяма степен върху марксистката парадигма теория за отношенията между центъра и периферията в рамките на империализма, разработвана от Йохан Галтунг взема като отправни точки два очевидни факта – огромното неравенство между държавите в почти всички аспекти на социалния живот и стремежа това неравенство да бъде преодоляно. Според тази геоикономическа теория светът се състои от държави, които спадат към центъра и периферията, а вътре във всяка държава обществата се делят на център и периферия. За разлика от Маркс обаче Галтунг (Galtung 1991) разглежда империализма като форма на „структурно насилие“ не между отделни класи, а между отделни държави. Така например, центърът (елитът) на страните от центъра запазва доминацията си върху държавите от периферията като изгражда връзки с центъра (елита) на народите от периферията, от което сътрудничество тези елити имат обща полза, т.е. елитът на държавите от периферията често се превръща в компрадорски елит.

Пример за подобна практика може да бъдат тесните отношения, които установява Кремъл с някои авторитарни президенти на централноазиатските държави, при което се получава припокриване на икономическите и политическите интереси на елитите често за сметка на благополучието на гражданите на тези страни. През първите години на XXI век

американските политически елити също се заиграват с авторитарните елити в Разширения Каспийски регион с променлив успех. Лидерите на ЕС също често покровителстват авторитарни ръководители, включително от региона на Южен Кавказ, по-специално азербайджанския президент Илхам Алиев, тъй като икономическите им интереси им диктуват подобна политика.

Във връзка с това, че представеното изследване се опира на теорията на реализма и неореализма се налага аналогията с „Новата Голяма игра“ в Централна Азия, където световни и регионални сили водят борба за влияние в един нестабилен регион, а ЕС изглежда се намесва в това съперничество на по-късен етап. Във външната си политика към тези държави САЩ се ръководят от теорията на реализма и неореализма в чистия им вид, т.е. политика, водена от националните интереси, изключваща „утопичния идеализъм“, характерен понякога за ЕС. Още по-близка до теорията на реализма и неореализма е външната политика на Русия и Китай в Разширения Каспийски регион, които в отношенията си с държавите от региона дори се водят от чисто прагматични цели. Русия и Китай печелят съперничеството за влияние в Разширения Каспийски регион с ЕС и САЩ, защото за разлика от тях не са прозелетистко настроени, не изнасят в страните от региона своя социално-културен модел и преследват прагматични цели. **САЩ и ЕС, от своя страна, залагат на съответно на „твърдата“ и „меката“ сила.** Второто е характерна черта на външната политика на ЕС към съседните на блока региони, с опит за налагане на собствения модел в страни с различни културни и исторически условия.

Ако разглеждаме обаче ЕС като цяло, блокът е център на икономическа мощ, който разпростира своето влияние върху съседни региони. Така Разширеният Каспийски регион може да бъде разглеждан като периферия на ЕС, поради голямото си географско отстояние от Европа, което не му позволява да се придвижи към полупериферията. В модерната епоха вече почти не се говори за империализъм, а на негово място идва понятието „сфера на влияние“. Тя може да се разглежда като непряко управлявана външна периферия на системата, необвързана или слабо обвързана с формални връзки с нея. (В случая с ЕС формалните връзки са Споразуменията за асоцииране, заместващи пълноправното членство). Сферата на влияние е външен „буфер“ между системата и средата, като този „буфер“ е неустойчив – възможно е върху дадена територия (Разширения Каспийски регион) да упражняват влияние няколко държави в

съперничество помежду си. Някои държави като Азербайджан не проявяват интерес към европейската интеграция, но въпреки това се стремят към привилегировано партньорство (полупериферен статут) с ЕС.

Представеният научен труд разкрива същностните характеристики на **енергийната политика на ЕС**. В тази връзка, се налага изводът, че европейската енергийна политика се развива и формира постепенно, като сбор от различни политики, свързани със сигурността на доставките на енергийни ресурси, енергийните пазари, зелената икономика и опазването на климата, и енергийната ефективност (Св. Бонева 2018). ЕК е тази, която до голяма степен задава рамките на еволюцията на европейската енергийна политика.

ЕС усеща остра необходимост от всеобхватна енергийна политика. Съюзът е изправен пред сложна ситуация в сферата на енергетиката. ЕС внася голям дял от енергийните си ресурси: зависимостта му от внос е 77% при петрола, 51% при природния газ и 31% при твърдите горива. До 2025-2030 г. тази зависимост ще достигне общо 70% и по-конкретно, 80% при петрола и природния газ, и 65% при въглищата. Същевременно страните членки продължават да провеждат самостоятелни енергийни политики. Руската инвазия в Украйна принуди ЕС да предприеме съвместни мерки и да въведе санкции, като се откаже от вноса на въглища от Русия, а до края на 2024 г. и от руския петрол.

Сериозните разногласия между страните членки на ЕС, свързани с европейската енергийна политика, проличават още по-отчетливо след приемането на „Зелената сделка“. Още на пръв поглед проличава, че целите на „Зелената сделка“ са трудно изпълними за държави членки на ЕС, чиято енергетика е силно зависима от използването на въглища и други изкопеаеми горива. Лансирането на „Европейската зелена сделка“ се превърна в предизвикателство за реализирането на заложените цели на Европейския енергиен съюз и доведе до кардинални промени в тях, като постави под въпрос целесъобразността на европейско финансиране на енергийни проекти, свързани с доставките на природен газ и с ядрената енергия. По-късно Еврокомисията и ЕП включиха двата вида енергии в своята т.нар. „таксономия“ – списък със „зелени“ и щадящи климата енергии. Тази категоризация проправя пътя към така нареченото „зелено финансиране“ по време на прехода към нулеви въглеродни емисии.

Представеният дисертационен труд изследва в сравнителен план концепциите за **„енергийна сигурност“** на държавите вносители и страните износители на енергийни

ресурси, съгласно предмета и обекта на изследване и разбиранията на автора за техния обхват. Понятието „енергийна сигурност“ влиза в употреба след световната петролна криза от 1973-1974 г. като синоним на термина „сигурност на енергийното снабдяване“, който също се заражда на Запад и е актуален и днес. Засега западното разбиране на понятието „енергийна сигурност“ служи за еталон за повечето страни по света и най-често е отъждествявано с термина „сигурност на доставките“ (Ю. Боровски 2011). Налага се обаче констатацията, че съществува едно разделение между либералното западно разбиране за енергийната сигурност, свързано с либерализиране на пазари, цени и условия на доставка, и едно по-консервативно държавно-центрично, възприето в Русия и други държави, предимно от развиващия се свят като цяло и от Разширения Каспийски регион, в частност, явяващ се отправен пункт за анализ в изследването. Същевременно понятието енергийна сигурност в европейското и в по-широк смисъл в западното му разбиране не се отнася само за 27-те страни членки на ЕС, но и за редица страни от Западните Балкани и Източна Европа, които са подписали Европейската енергийна харта и са част от Енергийната общност. От началото на XXI век все повече се налага разбирането за енергийната сигурност, не само като „сигурност на енергийното снабдяване“ (разбирано като стабилност на цените и доставките), но и като важен компонент на икономическото развитие и опазването на околната среда. Това води до търсене на решения, насочени към осигуряване и използване на енергоспестяващи, и екологично чисти ресурси и технологии. „Зелената сделка“ на ЕС добавя към концепцията за енергийна сигурност в европейското ѝ измерение и едно нов момент, свързан с прехода към „зелена“ икономика, както и с разширяване на използването на възобновяеми енергийни източници (ВЕИ). Това ще рече, че енергийната сигурност на ЕС ще се определя в бъдеще от „гарантирания достъп“ до енергоносители, които не нанасят вреда на околната среда.

Втора глава. Енергийно съперничество в Разширения Каспийски регион

В Глава 2 са разгледани геополитическото и геоикономическото значение на Разширения Каспийски регион и неговият енергиен потенциал, както и отварянето на региона към световната икономика в условията на глобална конкуренция за енергийни ресурси между държавите по света.

В представяното изследване е изведено понятието Разширен Каспийски регион, което включва страните от Южен Кавказ, Каспийския басейн и Централна Азия. В

географски и стопански аспект се налага да се разглежда Разширения Каспийски регион като едно цяло, поради характерните му специфики, отличаващи и разграничаващи го от съседните географски зони. Разширеният Каспийски регион от Древността е кръстопът на важни търговски пътища, място, където се срещат и взаимодействат различни култури и цивилизации. В наши дни регионът е зона, където се преплитат различни интереси, както на регионалните, така и на световните фактори. Сред тях са ЕС, САЩ, Русия, Турция, Китай и Иран. Ако разглеждаме ЕС като цяло, блокът е център на икономическа мощ, който разпростира своите сфери на влияние върху съседни региони в съответствие с теорията за центъра и периферията. Така Разширеният Каспийски регион може да бъде разглеждан и като периферия на ЕС. Някои държави като Азербайджан обаче имат амбицията да станат негова полупериферия.

Поради специфичната си икономическа структура и големия дял в икономиките им на енергийния сектор каспийските държави са силно зависими в стопанското си развитие от конюнктурни фактори като цените на енергоносителите на световните пазари. Докато Казахстан и Азербайджан са силно уязвими спрямо промените в цените на петрола, същото може да се каже за Туркменистан и Узбекистан по отношение на цените на природния газ. Причината е, че основните валутни приходи в държавната хазна идват от износа на енергоносители.

Енергийните експерти определят енергийния потенциал на Разширения Каспийския регион като сравнително висок. Според данни на руското Министерство на природните ресурси и екологията само откритите запаси от въглеводороди в каспийския шелф са 2,95 млрд. тона петрол и 3,1 трлн. куб.м. природен газ. Извлекемите запаси са 1,5 млрд. тона нефтен еквивалент (BTU – условно гориво). От тях 25-30% са петрол, а останалото са природен газ и кондензат. Същевременно по данни на западни експерти размерът на потенциалните нефто-газови ресурси на Каспийския регион са между 26 и 40 млрд. тона нефтен еквивалент(BTU). Според други данни на една от най-авторитетните статистики – тази на British Petroleum, петролните запаси на Каспийския регион се разпределят както следва: на Казахстан - 5,3 млрд. тона (75%), на Азербайджан – 1 млрд. и на Туркменистан – 0,1 млрд. Заедно с известни количества петрол в руския (2%) и иранския каспийски шелф, общите залежи в Каспийския регион са 6,9 млрд. тона или 4,04% от световните петролни запаси.

Табл. 1: Доказани петролни резерви на страните от Разширения Каспийски регион

Държава	Място в света	Млрд. барела
Иран	4	157,8
Казахстан	12	30
Азербайджан	19	7
Узбекистан	46	0,6
Туркменистан	47	0,6

Източник: BP Statistical Review of World Energy 2021

Табл. 2: Доказани газови резерви на страните от Разширения Каспийски регион

Държава	Място в света	Трилиони м ³
Иран	2	32,1
Туркменистан	4	13,6
Азербайджан	12	2,5
Казахстан	15	2,3
Узбекистан	24	0,8

Източник: BP Statistical Review of World Energy 2021

Енергийното значение на Каспийския регион, на първо място, произтича от огромния потенциал на страните от региона за разработване и производство на енергийни ресурси, което може да повиши световното производство и съответно да съдейства за удовлетворяване на нарастващото потребление в световен мащаб. На второ място, Разширеният Каспийски регион може да допринесе за енергийната сигурност,

намалявайки зависимостта от близоизточните енергийни ресурси, и да позволи определена диверсификация на доставките за ЕС (Gawdat 2011). Географската близост на страните от Разширения Каспийски регион до Европа, както и сравнително благоприятните условия за разработване и добив, правят енергийните му запаси ценен алтернативен ресурс за стратегическата енергийна сигурност на ЕС.

Скоро след провъзгласяване на независимостта си каспийските страни се отвориха за чуждестранни инвестиции и значението на Разширения Каспийски регион се издигна като потенциален фактор на световния енергиен пазар. На началния етап от отварянето на Разширения Каспийски регион към световната икономика все още липсваше съответната енергийна инфраструктура, която да позволи на енергийните ресурси на страните от региона да достигнат в достатъчен обем до европейските енергийни пазари. ЕС все още не беше включил региона в дългосрочната си енергийна стратегия, а основните играчи, които осъществяваха значими инвестиционни и икономически проекти там бяха отделни частни западни, а също така и руски, петролни и газови компании. Международните петролни компании договориха и подписаха няколко сделки на стойност милиарди долари с някои от каспийските държави, по-специално с Азербайджан и Казахстан. Необходимо е да се отбележи, че активността на частните предприятия е в пряка връзка и зависимост от геополитическото съперничество в Разширения Каспийски регион.

Русия като наследник на бившия СССР твърде дълго време контролираше повечето енергийни експортни маршрути от Централна Азия и Каспийския басейн към Европа. Но предишни инициативи (петролопроводът Баку-Тбилиси-Джейхан) и настоящи усилия на останалите играчи в региона (Китай купи петролната компания „Петро Казахстан“ и подписа няколко важни споразумения за изграждане на тръбопроводи) допринесоха в момента да съществуват редица неруски варианти за експортни маршрути. Активни дипломатически усилия в региона, освен Русия и САЩ, полагат също Китай, Индия, Иран, Германия, Франция, Италия, Великобритания и ЕС като цяло. Като правило първопроходци в усилията за енергийна свързаност между Разширения Каспийски регион и Запада са транснационалните енергийни компании, в случая с Китай това е водещата китайска държавна петролна компания CNOOC (Милина 2008).

Вашингтон се стреми да осуети превръщането на страните от Кавказко-каспийската зона и Централна Азия в де факто протекторати съответно на Русия и Китай чрез различни

регионални инициативи, като форматът за сътрудничество „5+1“ между централноазиатските държави и САЩ, който засега няма особено развитие.

ЕС влиза в остра конкуренция за каспийските енергийни ресурси. През последните години се наложи концепцията за Каспийски евразийски енергиен вектор на външната политика на ЕС, но съперничаещи интереси в региона имат редица други световни сили, а блокът не е единен в преследването на целите си в Кавказко-каспийския басейн и Централна Азия. Едни държави от ЕС искат по-тясно икономическо сътрудничество със страните от региона, докато други поставят акцента върху политическото сътрудничество.

Въпросът за мястото на ЕС в стратегията САЩ в региона е многопластов. Съюзът може да се задоволи с ролята на младши партньор, а може да възприеме по самостоятелна позиция, съответстваща на икономическата си мощ. При всички положения обаче ЕС ще трябва да синхронизира политиката си в Разширения Каспийски регион със САЩ предвид подновената конфронтация с Русия и Китай. САЩ не желаят да предоставят на ЕС нещо повече от ролята на привилегирован, но зависим от американската стратегия съюзник по отношение на политиката в Разширения Каспийски регион. Вашингтон продължава да мисли в категориите на Студената война и политическия реализъм на Ханс Моргентау, но реалностите променят неговите планове. Енергийното сътрудничество с Азербайджан е пример, че САЩ и ЕС могат да работят заедно за диверсификацията на доставките на енергоносители на европейските пазари, без да се конкурират. В последно време обаче Вашингтон започва да прави все по-силни реверанси към Армения по отношение на конфликта в Нагорни Карабах, вероятно с надеждата да влезе в ролята на посредник в спора.

Основите на политиката на САЩ в Разширения Каспийски регион се залагат по времето на президента Клинтън, а активността им протича на фона на известна пасивност от страна на Русия, където освен финансова криза се забелязват конфликти между изпълнителната и законодателната власти (Алиев 2003). При администрацията на президента Джордж Буш-младши обаче бяха осъществени първите големи пробиви, като реализацията на петролопровода Баку-Тбилиси-Джейхан и газопровода Баку-Тбилиси-Ерзурум, пуснати в експлоатация през 2006 г. За разлика от проекта за „Южен газов коридор“ (ЮГК), консорциумът за проекта „Набуко“, на който САЩ толкова много залагаха, се разпадна още преди стартирането му през 2013 г. За този изход силно влияние

изигра политиката на Русия, която не само блокира проекта за Транскаспийски газопровод, но и направи максималното газовите трасета от Разширения Каспийски регион да минават през нейна територия. Без активното съдействие на ЕК проектът за ЮГК едва ли щеше да бъде придвижен толкова бързо, въпреки, че ЕС не е вложил почти никакви средства в него, а става въпрос главно за частни инвестиции. САЩ подкрепят ЕС в стремежа му да постигне диверсификация на енергийните маршрути и доставчици. Руската инвазия в Украйна още повече сплоти САЩ и ЕС в желанието да намерят алтернатива на руските енергийни доставки за Европа. В това отношение САЩ са естествен съюзник на Брюксел, тъй като след „Шистовата революция“ стават голям износител на ВПГ. Освен това САЩ имат стратегически интерес от разработването на каспийските енергийни запаси: поради непрекъснатия риск от конфликт в Близкия изток Вашингтон се надява да превърне Разширения Каспийски регион в алтернативен източник на енергия, който да задоволява нуждите на Запада при затрудняване или спиране на доставките на петрол от Персийския залив (Клер 2000).

Същевременно обаче разногласията между САЩ и ЕС по отношение на стратегията им в региона потвърждава валидността на основната теза на изследването, че на енергийната дипломация на Съюза в Кавказко-каспийската зона и Централна Азия липсва съответния арсенал, и тя не постига заложените в нея цели да нареди блока сред ключовите фактори там, включително поради вътрешни противоречия между страните членки относно моделите на взаимодействие с държавите от Разширения Каспийски.

Докато ЕС разглежда дипломацията като средство на енергийната си политика, в рамките на икономическата си стратегия в Разширения Каспийски регион, САЩ залагат на „твърдата сила“ и разполагането на военни бази в региони със стратегическо значение за тях от гледна точка на енергийната сигурност.

Китай традиционно смята Централна Азия за регион в своята икономическа сфера на влияние, силно повлиян от китайската култура. Но продължително време през съществуването на Съветския съюз Китай бе ефективно изключен от значима роля в Разширения Каспийски регион. От началото на 90-те години на XX век обаче Пекин активно поднови близките си културни, търговски и стратегически отношения с региона. Китай призна през декември 1991 г. независимостта на централноазиатските държави и скоро установи дипломатически отношения с тях. Оттогава отношенията на Китай с

държавите от Централна Азия се развиват постъпателно особено в сферите на сигурността и енергетиката (Gawdat 2011). Обявяването през 2013 г. от китайския президент Си Цзинпин на инициативата за „Един пояс, един път“ даде на тези отношения допълнителен тласък и перспективи за развитие.

В контекста на разширяването на сътрудничеството на Китай със страните от Централна Азия през 2001 г. бе създадена Шанхайската организация за сътрудничество (ШОС) – важен лост на Пекин за влияние в Разширения Каспийски регион, която през 2021 г. отбеляза 20-годишнината от създаването си. Шанхайската организация за сътрудничество обединява Русия, Китай, Казахстан, Таджикистан и Киргизстан, и е създадена през 1996 г. като „Шанхайска петорка“ - организация за укрепване на доверието във военната област и за взаимно съкращаване на военните сили в пограничните зони. През 2017 г. Индия и Пакистан също стават членове на организацията, а през 2021 г. се присъединява и Иран.

Предвид това, че граничи с Китай и разполага с най-големите доказани петролни запаси в Централна Азия, не е изненадващо, че Казахстан е в центъра на вниманието на китайските енергийни и не само енергийни инвестиции в региона вече много години. Китай внася петрол от Казахстан чрез петролопровод, който минава от Атасу в Северозападен Казахстан до Алашанку в Синцзян. Петролопроводът с дължина близо 1000 км. е построен на три етапа през първото десетилетие на XXI век. Обсъжда се въпросът капацитетът му да бъде увеличен до 50 млн. тона петрол годишно. Търговският оператор на петролопровода е съвместно предприятие между CNPC и компанията „Казтрансойл“ (Gawdat 2011). Предимството на Китай в случая е, че енергийните му компании се радват на пълната държавна подкрепа, докато европейските енергийни компании действат като частни субекти и трудно се конкурират с китайските.

В допълнението на петролните доставки от Казахстан Китай е договорил и подписал споразумения за внос на природен газ от Туркменистан. През 2009 г. Китайската банка за развитие дава 4 млрд. долара кредит на държавната туркменистанска компания „Туркменгаз“. Щедрият кредит е даден, за да послужи за изграждането на газопровод до Китай, който да се изплаща впоследствие с доставка на туркменистански природен газ. Туркменистан се съгласи да доставя 40 млрд. м³ природен газ годишно на Пекин за период от 30 години. Газопроводът започва от туркменистанските газови находища близо

до река Амударя. След това минава през Узбекистан край Олот, продължава през Южен Казахстан и влиза през Алашанку в Китай. Освен газ от Туркменистан и Узбекистан газопроводът транспортира газ от находищата на Казахстан – Карачаганак, Тенгиз и Кашаган (Gawdat 2011).

През последните години Ашхабад рязко промени геополитическата си ориентация. В близкото минало износът на „синьо гориво“ бе насочен в три посоки – към Русия, Иран и Китай. Понастоящем Пекин остана почти единствен вносител на туркменистански природен газ, след като 2016 г. Русия затвори пазара си, но през април 2019 г. все пак поднови вноса на 5,5 млрд. м³ газ от Ашхабад, като подписа съответния договор до 2024 г.

Макар Китай и ЕС да са съперници в битката за енергийни ресурси, в политиката им в Разширения Каспийски регион се наблюдават редица допирни точки, създаващи предпоставки за сътрудничество. Това сътрудничество може да се задълбочи в бъдещите, тъй като сложните в технологичен аспект каспийски находища изискват огромни инвестиции и съвременен ноу-хау.

През последните години ЕС постепенно губи статута си на главен търговски партньор на разглежданите държави от Разширения Каспийски регион (вкл. Азербайджан), главно за сметка на Китай, но в случая с Баку за сметка на Турция. Търговията на Китай с Централна Азия рязко се увеличава в периода след средата на 90-те години на миналия век и понастоящем Пекин е главен търговски партньор на страните в региона, вече изпреварвайки ЕС, по отношение на търговията и инвестициите в почти всички държави от Разширения Каспийски регион с изключение на Азербайджан и Казахстан.

Друг интересен аспект на европейската енергийна политика, засегнат в представеното изследване са енергийните отношения между ЕС и Русия. По отношение на Разширения Каспийски регион се проявяват признаци на съперничество, обусловени както от сблъсъка на стратегическите интереси на двете световни сили, така и от разнопосочните цели на енергийната политика на Москва и Брюксел. В контекста на руската инвазия в Украйна проблемът с енергийната зависимост от Русия на ЕС придоби нови измерения. Най-голям източник на безпокойство в ЕС в този контекст е зависимостта от вноса на руски природен газ, която според различни източници е около 50 %, докато

делът на ЕС в износа на газ от Русия е приблизително 65 %. В абсолютни стойности най-големи потребители на руски природен газ са Германия, Италия, Турция и Франция. Според анализатора Ричард Янгс данните показват, че Русия е по-зависима за износа на енергийните си суровини за ЕС, отколкото блокът е зависим от вноса на руски въглеводороди (Youngs 2009).

Русия не би могла напълно да преориентира енергийния си износ от Европа към Азия, защото обемите на износа в двете посоки са несъпоставими, а и все още липсва необходимата инфраструктура. Докато развива нови експортни маршрути към Източна Азия обаче Русия няма никакъв интерес да се отказва от трасетата към Европа, които ѝ осигуряват стабилно търсене на нейните енергийни ресурси, като износът съставляваше доскоро като общ обем близо 185 млрд. м³ природен газ (Kovacovska 2008).

Според Вашингтон и Брюксел каспийските енергийни ресурси трябва да стигат до световни пазар заобикаляйки Русия, която сама по себе си представлява един отделен енергиен регион в света. За тази цел чрез неимоверни лобистки и финансови усилия бяха изградени петролопроводът Баку-Тбилиси-Джейхан и „Южният газов коридор“ (Боровский 2011). Енергийната дипломатия на ЕС в Разширения Каспийски регион бележи само частичен успех поради вътрешни противоречия между страните членки на блока относно моделите на взаимодействие с държавите от региона. Докато Италия лобира за икономизиране на политиката на ЕС в региона, държави като Холандия и Швеция поставят ударението върху политическата компонента в отношенията.

Краткият преглед на отношенията между Русия и страните от Каспийския регион в икономическата и енергийната сфера показва възходящото им развитие и неоползотворения потенциал. Москва в противовес на Вашингтон и Брюксел се стреми да осигури транспортирането на основните обеми каспийски енергийни ресурси през своя територия и предлага алтернативни маршрути. Сред тях са петролопроводите КТК, Атирау-Самара, Баку-Новоросийск и мрежата от газопроводи „Централна Азия – Център“ (Боровский 2011). Всичко това нарежда Русия сред водещите геополитически играчи в региона.

Иран е свързващо звено между Европа, Близкия изток и Южна Азия. Ислямската република се гордее с персийското си историческо и културно наследство и има амбиции да играе водеща роля в Разширения Каспийски регион. Позицията на Иран по отношение

на енергийните интереси на Евросъюза в региона е обусловена от конкретната изгода, която Техеран може да извлече от осъществяване на едни или други проекти. Така например Иран се застъпва за прокарване на газопроводи от Туркменистан през своя територия към Европа, което е неприемливо за САЩ. Техеран категорично се противопоставя срещу изграждането на Транскаспийски газопровод по дъното на Каспийско море, за който проект активно лобираха Вашингтон и Брюксел. Иран заема уникална позиция спрямо енергийната политика на ЕС в Разширения Каспийски регион. Техеран, от една страна е обект на енергийната политиката на ЕС в региона, но от друга страна е активен субект в определянето на бъдещите енергийни трасета от Разширения Каспийски регион към световните пазари и се стреми да стане водещ играч в очертаващия се сложен геополитически пасианс в тази част на света. Техеран е голям производител на петрол и газ и в този смисъл конкурент на държавите от региона, но може да се превърне и в транзитен играч от ранга на Турция. Политиката на Иран в Разширения Каспийски регион обаче се обуславя не толкова от геоенергийни, колкото от геополитически съображения в контекста на съперничеството му със САЩ.

След приемането на Иран в ШОС Разширеният Каспийски регион става водещо направление във външната политика на страната. На срещата на върха на ШОС в Самарканд, Узбекистан, в средата на септември 2022 г. членството на Иран в организацията беше официализирано, след като Техеран подписа меморандум за задълженията му произтичащи от членството. След подписване на меморандума предстои продължителен процес на присъединяване на Иран към основните договори и нормативни документи на ШОС.

Предвид опитите на САЩ да му наложат икономическа изолация, Техеран се опитва да си подсигури надежден тил в лицето на партньорите си в Разширения Каспийски регион чрез свеждане до минимум на опитите на държавите от региона да реализират инициативи, лансирани от САЩ, без да отчитат позициите на Иран и намиране на механизъм за съвместно участие в процесите.

През последното десетилетие Иран лансира редица енергийни и инфраструктурни проекти по оста Север-Юг, които конкурират проектите на ЕС по оста Изток-Запад, като инициативата за транспортна свързаност Азия-Европа ТРАСЕКА или Транскаспийския газопровод. Мегапроекти от особена важност за Иран в региона са жп линията Казахстан-

Туркменистан-Иран и проекта за газопровод Иран-Пакистан-Индия (PII), който бива определян като алтернатива на подкрепения от САЩ проект за газопровод Туркменистан-Афганистан-Пакистан-Индия (TAPI).

Наред с влиянието си на международните петролни пазари Иран има в перспектива амбицията да се превърне в ключов играч и на газовите пазари. Въпреки че Техеран разполага с вторите по големина газови залежи в световен мащаб (след Русия) енергийната му инфраструктура остро се нуждае от модернизация, а необходимите инвестиции се изчисляват на около 200 млрд. долара. В момента въпреки огромните си резерви Иран заема едва 1% от световната търговия с газ и дори внася синьо гориво от Туркменистан. В момента Ислямската република е вносител и износител на природен газ. Вносът на газ от Туркменистан започва още през 1997 г. заради липсата на инфраструктура, която да свързва газодобивните райони на юг с основните центрове на потребление в Северен Иран. През януари 2017 г. Туркменистан обаче прекъсна доставките на газ за Иран заради спорове около заплащането на суровината. В отговор Техеран изгради газопровод между градовете Дамган и Нека на север, намалявайки до известна степен нуждата от туркменистански газ. Общият обем на изнасяния от Иран газ през 2017 г. е бил 12,4 млрд. м³, от които 73%, или 9,01 млрд. м³ за Турция по газопровода Тебриз-Догубаязид. Армения и азерският анклав Нахичеван също внасят по-скромни количества ирански газ (Ivanov 2019).

Външната политика на Иран към държавите от Разширения Каспийски регион се дели на два основни вектора – Южен Кавказ и Централна Азия. В отношенията си със страните от региона Техеран вече е изградил здрави традиции, като водещи външнополитически партньори на Ислямската република в региона са Азербайджан, Туркменистан и Казахстан. Специално внимание заслужават отношенията на шиитски Иран със също шиитския му съсед Азербайджан, не на последно място защото в Иран живее голямо азербайджанско малцинство. До 1828 г. цял Азербайджан е част от Персийската империя и до наши дни Техеран оказва голямо културно влияние върху Баку. За разлика от Турция обаче, Иран заема неутрална позиция по конфликта между Азербайджан и Армения за Нагорни Карабах. Между Техеран и Баку обаче от време на време избухва дипломатическо напрежение поради нерешени двустранни въпроси, каквито са транзитът през иранска територия на стоки за азербайджанския анклав

Нахичеван и принадлежността на някои находища на въглеводороди в шелфа на Каспийско море. Освен това Иран е против твърде тясното обвързване на Азербайджан със Запада и навлизането в Разширения Каспийски регион на извънрегионални сили като САЩ и ЕС, които имат интереси там.

Трета глава. Енергийна дипломация на ЕС в Разширения Каспийски регион: Резултати

В Глава 3 са разгледани стратегията на ЕС в Кавказко-каспийската зона и Централна Азия и дипломатическа активност на Съюза там. Особено място е отделено на енергийните профили на каспийските държави и на конвенцията за Каспийско море. Отделно внимание заслужава изследването на значението на каспийската енергийна алтернатива за политиката на енергийна диверсификация на България.

За по-задълбочено и обстойно изследване на енергийната политика на ЕС в Кавказко-каспийската зона и Централна Азия в представеното изследване се прави сравнителен анализ на Европейската стратегия за енергийна сигурност от 2014 г., Глобалната стратегия за външна политика и политика на сигурност на ЕС от 2016 г. и двете стратегии на Съюза за Централна Азия, приети с интервал от 12 години, съответно през 2007 г. и 2019 г., с цел да се анализира еволюцията на възприятията на Европа спрямо дългосрочното развитие на Кавказко-каспийската зона и Централна Азия и начините за стратегическо сътрудничество с региона като цяло и с отделните страни в него. Двете стратегии на ЕС за Централна Азия обхващат сътрудничеството с петте постсъветски републики от региона и целят да дефинират взаимоотношенията с тях във всичките им възможни аспекти, като особено подчертават ролята на енергийното измерение.

Сравнителният анализ между двете стратегии на ЕС към Централна Азия показва, че вторият документ – „ЕС и Централна Азия: нови възможности за по-силно партньорство“, приет на 16 май 2019 г., по време на румънското председателство на Съюза, поставя още по-силен акцент върху енергийното измерение от предходната стратегия, но същевременно доразвива хуманитарното измерение на сътрудничеството.

В качеството на научен принос в настоящия научен труд е включен сравнителен контент анализ на двете стратегии на ЕС за Централна Азия от 2007 г. и 2019 г., като изминалият времеви отрязък позволява да се съпоставят приоритетите в двата документа

и да се открият основните насоки на сътрудничество на блока с този регион в дългосрочна перспектива. Ако изведем основните резултати от направения контент анализ на Стратегиите на ЕС от 2007 г. и 2019 г. ще могат да бъдат направени няколко основни извода, чрез разбивка на честотата на споменаване на определени теми в сътрудничеството със страните от Централна Азия.

Приемането на двете стратегии в интервал от повече от 10 години потвърждава основната теза на изследването, че енергийната дипломация на ЕС в Разширения Каспийски регион цели да нареди Съюза сред ключовите фактори там, но поради вътрешни разногласия блокът губи геополитическото съперничество спрямо други водещи световни и регионални сили, като Русия, Китай, Турция и Иран. Това се отнася в по-малка степен към Южен Кавказ и в по-голяма степен към Централна Азия. ЕС има визията и дългосрочната стратегия, но му липсват както ресурси, така и геополитически потенциал да стане самостоятелен водещ играч в Разширения Каспийски регион. Съюзът или следва стратегиите на САЩ за региона или провежда непоследователна политика, водеща до незадоволителни резултати. Несъмнено за това играе роля и географската отдалеченост на Европа от Разширения Каспийски регион, но конюнктурни фактори също допринасят за неуспеха на повечето европейски инициативи в региона.

Изследването се спира на дипломатическа активност на ЕС в ресурсно богатите периферни държави от Разширения Каспийски регион. Връзките на ЕС с Азербайджан, Казахстан и Туркменистан се различават по-дълбочина и степен на развитие. Дипломатическата активност на Съюза спрямо трите държави също се характеризира с различна насоченост и приоритети.

Държавата от региона, развила най-тесни отношения с ЕС е Азербайджан, който притежава огромни залежи от нефт и газ, и е участник в „Източното партньорство“, с претенции да развие привилегировано партньорство с ЕС отвъд рамките на инициативата, както и един от двигателите на проекта за „Южен газов коридор“.

За разлика от Азербайджан, който след провъзгласяване на независимостта си постига тясно сътрудничество със Запада и насочва в тази посока енергийните си проекти, Казахстан и Туркменистан дълго време се ограничават само с декларации за подкрепа на различни трасета. Поради наличните спънки по отношение на прокарването на транскаспийски инфраструктурни съоръжения, на двете страни им остава единствено

източното направление на износа им, а страховете им от изпадане под прекаленото влияние на Москва ги кара да обърнат поглед още по на Изток и да търсят сътрудничество с Китай (Йонева 2011). Пекин приветства енергийното сътрудничество със страните от Разширения Каспийски регион, тъй като китайският енергиен пазар се разраства и се нуждае от все по-големи количества енергийни суровини на достъпни цени за бързо развиващата се икономика, на фона на високите цени на енергоносителите в Азия.

Азербайджан е характеризирана от редица експерти като типична петролна държава (petrostate). Главен двигател на растежа на азербайджанската икономика и основно перо в износа (75,1%) през настоящия век несъмнено е петролът. В разработването на най-голямото петролно находище в страната – Азери-Чираг-Гюнешли, участват водещи световни петролни компании, които досега са инвестирали значителни средства. Резултатът е, че енергийните суровини доминират значително в експортната листа на Азербайджан (Димитров 2021). През 2019 г. суровият петрол заема 75,1% от азербайджанския износ, природният газ - 12,1, а петролните продукти едва 2,23%.

Табл.3: Износ на суров петрол от Азербайджан по страни през 2020 г.

	Хиляди тона	Милиона долара
Общо	29 023	9 363
Италия	11 779	4 121
Китай	2 058	386
Хърватия	1 644	470
Гърция	1 410	487
Индия	1 328	452
Израел	1 167	434
Украйна	1 110	296
Испания	1 006	327
Тунис	868	312
Португалия	705	239
Турция	675	225
Виетнам	657	174
Други страни	4 609	1 435

Източник: *Държавен статистически комитет на Република Азербайджан*

САЩ активно лобират за увеличение на доставките на азербайджански газ за Европа. В края на май 2022 г. азербайджанският президент Илхам Алиев обсъди тази тема със съветничката на заместник-държавния секретар на САЩ за енергийната дипломация Лаура Лохман в Баку. Вашингтон обаче няма интерес това да става чрез суапови доставки от Туркменистан през Иран, защото така Техеран също се включва в играта за доставки на каспийски газ за ЕС.

В момента Азербайджан не разполага с допълнителни свободни обеми газ за износ за Европа. В дългосрочен план обаче Баку има потенциала да увеличи газовите доставки за ЕС по един разширен вариант на „Южния газов коридор“, което според експерти може да отнеме най-малко 4-5 години, но при условие че още тази или следващата година бъде резервиран допълнителен капацитет по Трансадриатическия газопровод (Humbatov).

Тясното сътрудничество между ЕС и Азербайджан се опира на стратегически интереси, които не зависят от конюнктурните съображения. Блокът се нуждае от укрепване на енергийната си сигурност, а сред страните от Разширения Каспийски регион единствено Азербайджан притежава потенциала да стане алтернативен източник на петрол и природен газ за ЕС за следващите няколко десетилетия. Природните богатства на Баку винаги са привличали интереса на световните фактори, но преди разработването им се е натъквало на редица пречки, докато сега в Азербайджан са концентрирани усилията на най-големите световни петролни и газови компании, готови да вложат милиарди долари инвестиции в нови петролни находища и тръбопроводи към Европа.

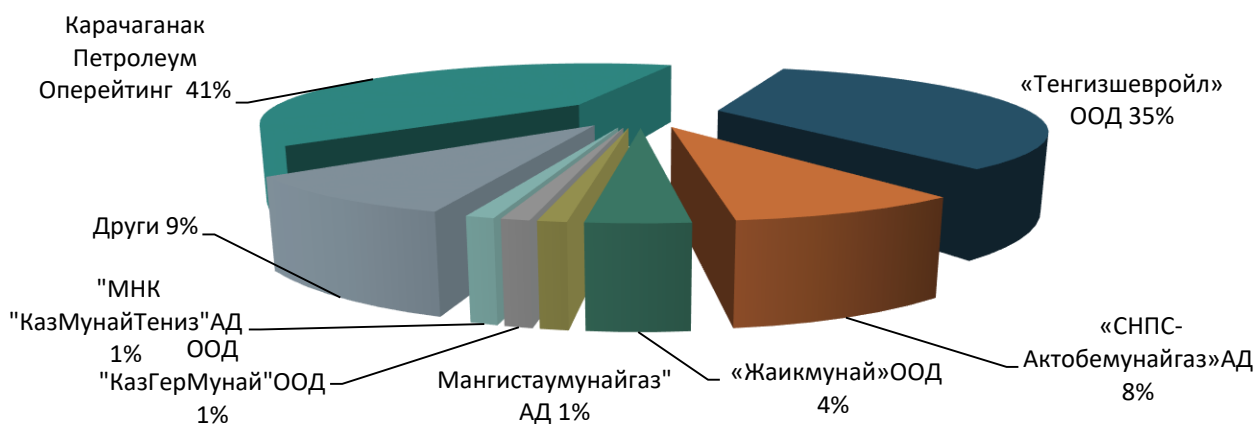
Заслужава да се отбележи, че България провежда активна двустранна дипломация с Азербайджан, с който установява дипломатически отношения на 4 март 1992 г. През 1999 г. Азербайджан открива посолство в София, а през 2004 г. България открива посолство в Баку. Резултатите от активната двустранна дипломация са впечатляващи, а България е включена в проекта за „Южен газов коридор“ и става важно звено в него. Това става възможно след като още при визитата на И.Алиев в София през 2009 г. са подписани „Меморандум за сътрудничество между Министерството на промишлеността и енергетиката на Република Азербайджан и Министерството на икономиката, енергетиката и туризма на Република България“, както и „Меморандум за сътрудничество между „Булгартрансгаз“ и Държавната петролна компания на Република Азербайджан (SOCAR), а в следствие е подписан договор за доставка от Азербайджан на България на 1 млрд. м³

природен газ годишно по „Южния газов коридор“, което е близо 1/3 от годишното потребление на страната.

Казахстан е последната бивша съветска република която обявява независимост при разпада на Съветския съюз. Причините за това са много и сред тях е фактът, че Казахстан е една от най-силно зависимите икономически от Русия бивши съветски републики в Централна Азия. През последните години Астана води доста по-независима и многовекторна политика, а тесните връзки с Русия се запазват главно в икономически план. Въпреки че доскоро Казахстан се считаше за част от традиционната сфера на влияние на Русия, в момента ЕС е най-големият икономически партньор и чуждестранен инвеститор в страната.

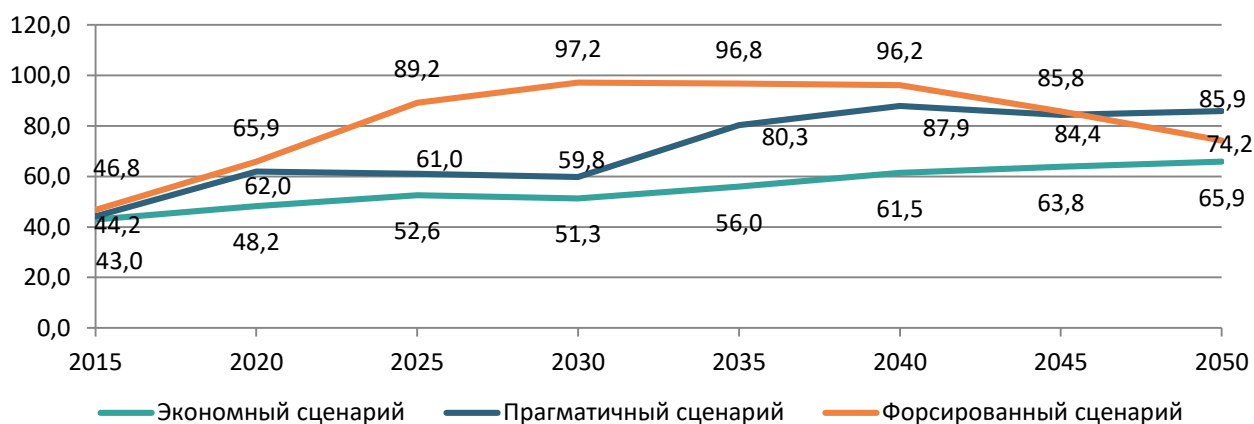
Развитието на енергийния сектор стана „локомотив“ на икономическия растеж на Казахстан, а в перспектива ще спомогне за развитието на свързани с него отрасли на икономиката и за нейната диверсификация. За сравнително кратък период Казахстан зае водещо място сред страните от ОНД по размер на преките чуждестранни инвестиции на човек от населението, повечето от които се падат на страни като САЩ, Великобритания, Япония и Китай, чрез транснационалните компании, представени в страната. Наличието в Казахстан на големи запаси въглеродородни ресурси се оказа значим фактор, определящ позициите на страната в световното стопанство. За извличането на изгоди от това си предимство Казахстан изгради мултимодална система за транспортиране на петрол и интегрирана инфраструктура за транспортиране на природен газ, които съединяват пазарите на Европа и Азия (Костюкова 2014).

Диаграма 1. Разпределение на обемите на добив на газ според участващите компании, %

Източник: Министерство на енергетиката на Република Казахстан

Графика 1. Сценарии за средногодишни обеми на добив на газ в Казахстан до 2030 г. с перспектива до 2050 г., млрд. м³

Източник: Министерство на енергетиката на Република Казахстан

Като стабилна се очертава тенденцията над 80% от вноса на Съюза от Казахстан да се формира от петрола, като по-специално близо 20% от петрола, внасян в България идва от Казахстан. Същевременно независимо от ангажирането със структури като Евразийския икономически съюз, Шанхайската организация за сътрудничество и Организацията на Договора за колективна сигурност, от страна на Астана често се подчертават географските, историческите и етнокултурните връзки с Европа.

Поради това, че опциите за енергиен износ към Европа обаче все още не са достатъчно развити, Казахстан насърчава китайските инвестиции в страната като контрабаланс на руското влияние. За Китай природният газ, идващ от Казахстан и Туркменистан, съставлява близо две трети от целия обем внасян тръбен газ (Humbatov). Китай вече започва да изпреварва ЕС по инвестиции в Казахстан, при което блокът отстъпва завоюваните вече позиции и е принуден да търси други начини за разширяване на политическото и икономическото си влияние в страната. Подобна стъпка е подписаното през 2015 г. и влязло в сила през 2020 г. Споразумение за засилено партньорство и сътрудничество от второ поколение между ЕС и Казахстан. С него Астана поема ангажимента да приеме промени в инвестиционното си законодателство, с цел да направи инвестиционния си режим по-благоприятен за чуждестранни компании. За повече от

четвърт век отношения на Казахстан с ЕС двустранните връзки минават през различни периоди, но се развиват постъпателно.

ЕС е основен търговски партньор и инвеститор в Казахстан, на който се пада повече от половината от търговския оборот на страната и от инвестициите в казахстанската икономика. Астана заема 35-то място сред търговските партньори на ЕС. В началото на август 2022 г. обаче Казахстан попари очакванията за голямо разширяване на доставките на казахстански петрол за Европа, който да замени доставките от Русия. Казахстан не може просто да замени обемите, които биха били загубени от Запада, ако той се откаже изцяло от руския петрол, заяви на пресконференция казахстанският министър на енергетиката Булат Акчулаков.

Туркменистан се отличава от разгледаните други две прикаспийски държави – Азербайджан и Казахстан по две фундаментални характеристики. На първо място, доказаните петролни резерви и производство са много по-малки от тези на другите две изследвани държави. От друга страна обаче доказаните резерви и производство на природен газ на Ашхабад са най-големите в региона.

Туркменистан заема съответно четвърто място в света по запаси на природен газ, след Русия, Иран и Катар. По данни на „British Petroleum” през последните 20 години Ашхабад многократно е увеличил доказаните запаси от природен газ на страната: от 2,5 трлн. м³ през 1998 г. до 19,5 трлн. м³ през 2018 г. Само за последното десетилетие обявените от туркменистанското правителство запаси са нараснали над два пъти.

Туркменистан има много изгодно геополитическо разположение в Централна Азия като се намира на важен транспортен кръстопът и е част от древния „Път на коприната“, по който търговските кервани някога са тръгвали от Западен Китай към Европа и в обратно направление. Страната има и третия по величина излаз на Каспийско море, чийто шелф според Геологичната служба на САЩ крие неразработени още 20 млрд. барела петрол и близо 243 трлн. куб. фута природен газ. Но доскоро правно неуреденият статут на Каспийско море възпрепятстваше идването в Туркменистан на големи западни енергийни компании като Chevron, Exxon, Shell и British Petroleum. След подписването на Конвенцията за статута на Каспийско море през август 2018 г. може да се очаква нов импулс в развитието на газодобивния и петролодобивния сектор на Туркменистан наред с нарастване на проектите за разработване и пускане в експлоатация на нови находища.

Ашхабад активно използва газовата карта и изгодното си географско разположение за повишаване на геополитическото си значение. След провъзгласяване на независимостта си Туркменистан обявява статут на постоянен неутралитет.

Въпреки значителните запаси от природен газ Туркменистан е изправен пред голямо политическо предизвикателство. След разпада на Съветския съюз Русия и държавната ѝ компания „Газпром“ възприемат Ашхабад като конкурент. Наследената инфраструктура означаваше, че целият обем на туркменистански газ ще бъде изнасян през територията на Русия до построяването на алтернативни трасета. Това геополитическо положение за дълги години остави на Ашхабад ограничени опции за енергиен износ и даде на „Газпром“ силни лостове за влияние. Продължително време Москва имаше господстващо положение върху туркменистанския газов износ, докато Ашхабад не се преориентира на Изток към Китай.

Транзитът на туркменистански газ към Европа потенциално може да доведе до повече конкуренция на европейските пазари. Тъй като газовите залежи на Азербайджан са в пъти по-малки от тези на Русия и Иран „Южният газов коридор“, захранван единствено от азерски газ трудно ще доведе до пълното премахване на газовата зависимост на ЕС от Москва и не би могъл сам по себе си да гарантира енергийната сигурност на блока. Но противопоставянето на Русия и Иран срещу проекта за Транскаспийски газопровод засега не позволява развитието на тази опция.

В опита си да освободи Европа от руската газова зависимост Брюксел изцяло заложи на изграждането на мрежата от газопроводи известни като „Южен газов коридор“. Първата част от нея е газопроводът TANAP от границата на Турция с Грузия до тази с Гърция. Вторият етап е газопроводът TAP от Гърция и Албания през Адриатическо море до Южна Италия.

На 30 ноември 2019 г. се състоя тържественото пускане в експлоатация на тръбопровода TANAP до турско-гръцката граница. Увеличаването на газовите доставки за Европа по „Южния газов коридор“ се предполага да стане за сметка на туркменистански, ирански, иракски и дори казахстански природен газ, но вариантът за транспортиране на ВПГ от Туркменистан за Азербайджан през Каспийско море се смята за твърде скъп от повечето експерти, а перспективите пред изграждане на Транскаспийски газопровод изглеждат доста неясни, поради противопоставянето на Русия и Иран. Затова през

декември 2021 г. Туркменистан, Иран и Азербайджан подписаха споразумение за газов суап на между 1,5 и 2 млрд. м³ газ годишно. Газът от TANAP трябва да покрие близо 12% от вътрешното търсене в Турция, а този от TAP чрез интерконектора ICGV приблизително 1/3 от потреблението в България, като съществуват възможности да достига до Румъния и Молдова през газов хъб „Балкан“. По този начин се очаква да се появи конкуренция за енергийните пазари в ЮИЕ.

Пред „Южния газов коридор“ обаче стоят редица предизвикателства. Стойността само на газопровода TANAP се изчислява на 8-9 млрд. долара и не е известно колко бързо ще се изплати инвестицията в инфраструктурата. Общата стойност на „Южния газов коридор“ се очаква да надхвърли по различни оценки 40 млрд. долара, които ще бъдат разпределени между седемте страни участнички в проекта и частните компании инвеститори, и изпълнители. Азербайджан е подписал дългосрочни договори за доставка на газ със страните членки на ЕС, включително с България, за срок от 25 години. С турската енергийна компания BOTAS Баку е сключил договор за 15 години. Очакваният дефицит на природен газ в Турция и ЕС гарантира пазари за азерския газ в обозримо бъдеще. Цените, на които Азербайджан ще продава природния газ на европейските потребители не се очакват да бъдат по-високи от тези на руския тръбен газ. Азербайджан възнамерява постепенно да пусне в експлоатация други големи газови находища освен „Шах Дениз – II“ – тези в Абшерон до края на 2022 г. и Умид-Бабек до 2030-2035 г., което теоретично може да увеличи обемите на изнасяния към ЕС азерски газ до 30 млрд. м³ през следващите десетилетия, което да се равнява на близо 20% от общото потребление на ЕС.

По резерви на природен газ Узбекистан се нарежда на последно място сред разглежданите държави от Разширения Каспийски регион. Страната няма и излаз на Каспийско море, но играе важна роля на транзитна държава за енергийните потоци в региона, което налага отделното разглеждане в представеното изследване на енергийния профил на тази държава, която потенциално би могла да окаже влияние върху енергийните интереси на ЕС в Разширения Каспийски регион.

Значението на Узбекистан в енергиен аспект не може да се сравнява с геостратегическото положение на страната в сърцето на Централна Азия. Узбекистан отвсякъде е заобиколен от съперничащи държави, било за достъп до водни ресурси или за

регионално лидерство. Затова за страната е от ключово значение да намери могъщи външни покровители в лицето на регионални сили като Русия, Китай и Турция.

Най-големият търговски партньор на Ташкент е Китай с общ стокооборот от 6,92 млрд. долара, следван от Русия със стокооборот от 5,88 млрд. долара по данни за 2019 г. и ЕС със само 1,9 млрд. долара. В износа на Узбекистан доминиращо място заема златото с 37,3%, следвано от природния газ с 16,3%, изнасяни съответно главно за Швейцария и Китай. Узбекистан понастоящем изпитва трудности да задоволи дори собствените си нужди от енергия и затова временно спря износа на газ за Китай и Русия.

Интересът на европейските страни да изнасят за Узбекистан продукция на машиностроенето, резервни части, газови и парни турбини в перспектива може да направи европейската енергийна политика в тази държава от Централна Азия по-ефективна и да позиционира Съюза сред ключовите геополитически играчи там, ако съответните усилия бъдат подплатени с по-мощни инвестиции в бъдеще. В случая играе роля и географската отдалеченост и изолираност на Узбекистан от ЕС.

Обстоятелството, че позициите на ЕС в разгледаните четири държави от Разширения Каспийски регион са силно разклатени от разширяването на икономическото влияние на други световни и регионални сили като САЩ, Китай, Русия, Иран и Турция следва да покаже, че блокът все още не притежава арсенала и капацитета да разпространи сферата си на влияние в Кавказко-каспийската зона и Централна Азия. Това се обуславя както от кризата на собствения цивилизационен модел на ЕС, така и от ограничените му възможности да оказва активно влияние извън географските си граници, върху своята периферия и полупериферия. Изложеното потвърждава основната теза на изследването, че енергийната дипломатия на ЕС в Кавказко-каспийската зона и Централна Азия засега не постига заложените в нея цели да нареди Съюза сред ключовите фактори там, тъй като вътрешни противоречия между страните членки на блока относно моделите на взаимодействие с държавите от Разширения Каспийски регион. На практика ЕС не съумява да реши напълно енергийните си проблеми с помощта на Кавказко-каспийската зона и Централна Азия, тъй като само 10% от общия внос на енергийни ресурси на блока идва от там. Основната пречка за по-тесно взаимодействие с централноазиатските държави е географията.

Нов момент в представеното изследване е разкриването на значение на подписването на Конвенцията за статута на Каспийско море. Близко 30 години петте прилежащи страни спореха как да се раздели най-големият безоточен воден басейн в света – Каспийско море. И докато някои страни осъществяваха мащабни офшорни проекти като разработването на петролното находище Кашаган в шелфа на Казахстан, разногласията по правния статут на морето пречеха за осъществяването и на други идеи като проекта за Транскаспийски газопровод.

С Конвенцията за Каспийско море, подписана в Актау през август 2018 г. се постигна принципно споразумение за подялба на значителните залежи на петрол и природен газ, без да се уточнява точния статут на Каспийско море, нито като море, нито като безоточно езеро, създавайки по този начин стабилна среда за инвестиции и енергийни проучвания. Въпреки това определянето на конкретните граници по морското дъно беше оставено за по-късна фаза на преговорите. В конвенцията за пръв път намират място въпроси, свързани с прокарването на тръбопроводи, както и оптични кабели по дъното на Каспийско море. Според документа дъното на Каспийския воден басейн се разделя на национални сектори, при запазване за общо ползване на повърхността на Каспийско море за корабоплаване и риболов. Това дава гаранции на големите чуждестранни енергийни компании, работещи в прикаспийските държави за възвръщане на инвестициите им, вложени в разработването на нови петролни и газови находища (Жильцов 2018).

Приоритетно място в изследването намира въпросът за значението на каспийските газови доставки за България. За страната ни е от особена важност, че проектът ICGB, наред с ЮГК е обявен от ЕК за проект от общ интерес за ЕС. Редица експерти подлагат на съмнение икономическата рентабилност на проекта за интерконектор Гърция-България заради малкия резервиран капацитет и изискваната от акционерите на проектното дружество възвръщаемост на капитала. Но при условие, че бъде изграден терминалът на ВПП в Александрополис, в който „Булгартрансгаз“ придоби 20% дялово участие на стойност 74 млн. долара, може да се очаква достигане на близък до максималния проектен капацитет от 5 млрд. м³ и по-бързо възвръщане на вложените инвестиции.

В крайна сметка азерският газ, идващ по ЮГК, наистина ще помогне на България да диверсифицира своите източници на доставки, без да има какъвто и да било риск пак да

изпадне в силна зависимост от един-единствен доставчик. ЮГК има потенциала да окаже значително и благоприятно въздействие особено на един малък газов пазар като българския. Въпреки че беше реализиран в значително по-малък мащаб от първоначалните проекти и очаквания, ЮГК се превръща в значим фактор, водещ до разместване на геоенергийните пластове в региона на ЮИЕ (Димитров 2020).

Разразилата се енергийна криза в Европа подчертава стратегическата важност на проекта за ЮГК за енергийната сигурност на България и региона на ЮИЕ. За България е от ключово значение и проектът за разширяване на газовото хранилище в Чирен от сегашните 550 млн. м³ на 1 млрд. м³, за което са отпуснати 78 млн. евро от фондовете на ЕС. Щедрото финансиране се дължи на това, че разширяването на газохранилището е категоризирано като проект от общ интерес на Съюза.

В обобщение: ЕС в настоящия момент още няма потенциала за една наистина ефективна енергийна дипломация в Разширения Каспийски регион. ЕС все още не е напълно готов да се нареди сред ключовите енергийни фактори в региона, поради ограничеността на арсенала на енергийната си дипломация, която традиционно включва „меката сила“, но изключва „твърдата сила“. В този контекст влияние оказват редица фактори, свързани със засилващата се роля на други водещи световни фактори в този регион, като Китай и Русия. Стремещт на ЕС да се утвърди като значим енергиен фактор в Кавказко-каспийската зона и Централна Азия е свързан не само със заявената цел за диверсификация на енергийните доставки, но е обвързан и с такава практическа цел като постигане в бъдеще на по-голяма енергийна ефективност.

В този контекст енергийната зависимост на ЕС се превръща в източник на голяма загриженост за политическите ръководители на 27-те страни членки, а руското нахлуване в Украйна поставя този проблем като централен в дневния ред на ЕС. Не винаги обаче се наблюдава единство на ниво ЕС в предприеманите действия за гарантиране на енергийната сигурност на страните от блока. Все още в страните от Съюза доминира националният подход към проблемите на енергийната сигурност, а опитите на ЕК да примири противоположните интереси често се натъкват на неразбиране от отделни страни и стремещ за лобизъм в полза на тесни икономически и политически интереси. Енергийната политика на държавите се определя от икономическите им интереси и се ръководи от постулатите на реализма.

Второ, доколкото енергийната сигурност се превръща във все по-значим въпрос за икономическия растеж на страните от ЕС, а вносът на енергийни ресурси влияе все по-силно върху перспективите за растеж на БВП на държавите членки, придобиването от Съюза на водеща роля на вносител на енергийни суровини от Разширения Каспийски регион трябва да бъде абсолютен приоритет за общата енергийна политика на блока. Наличието на значими разногласия по този приоритет сред страните членки преди началото на руската инвазия в Украйна също потвърждава представената теза на изследването.

Трето, на практика ЕС не успява да постигне пълна координация във външното измерение на енергийната си политика, което го прави играч с все по-малко влияние върху ситуацията на международните енергийни пазари. Блокът намалява икономическата си тежест в Кавказко-каспийската зона и Централна Азия в сравнение с Китай, голям потребител на енергийни ресурси. ЕС не успява да формулира последователна външнополитическа линия към двата региона за разлика от други водещи световни и регионални сили. Това не позволява на Съюза да определя условията на енергийните пазари и енергийната сигурност, за разлика от САЩ, Китай, Индия и др., които по-успешно влияят върху международните енергийни пазари. За съжаление заявените политически и икономически цели в стратегическите документи на ЕС, отнасящи се до Кавказко-каспийската зона и Централна Азия, като последната Глобална стратегия на съюза от 2016 г. и двете приети досега стратегии за отношенията със страните от Централна Азия са далеч от постигане.

В хода на изследването се потвърждава основната теза на изследването и са решени поставените задачи, формулирани са отговори на поставените въпроси, и са достигнати целите на научния труд както следва:

Основна теза: Енергийната дипломация на ЕС в Кавказко-каспийската зона и Централна Азия не постига заложените в нея цели да нареди Съюза сред ключовите фактори там, поради ограничеността на арсенала ѝ, който традиционно включва „меката сила“, но изключва „твърдата сила“. Същевременно политиката на Съюза към посочените региони е подплатена с твърде скромна финансова компонента, което също ограничава арсенала му. Наред с това вътрешни противоречия между страните членки на блока относно моделите на взаимодействие с държавите от

Разширения Каспийски регион не позволяват реализирането на заложените в енергийната дипломация на Съюза към региона цели. Налага се констатацията, че в конкуренцията с другите световни и регионални сили за каспийските енергийни ресурси ЕС първо трябва да формулира по-ясно собствените си интереси и да прояви готовност да ги защитава самостоятелно, без да следва ничии други стратегии в собствен ущърб. Второ, поставените цели трябва да съответстват на външнополитическите ресурси на ЕС и точната оценка за тяхната ефективност. Трето, предвид обстоятелството, че енергетиката е в основата на цялата икономика и, подходът трябва да се изчисти от идеологически концепции, особено такива, които не са по никакъв начин обосновани политически, технологически и/или икономически. Съперниците на ЕС в региона имат това предимство, че действат пределно прагматично (рационално) в духа на реализма. Съюзът не трябва да предопределя предварително конкретни участници в това съперничество като непримирими противници, подлежащи на политически натиск (Русия, Китай, Иран).

Основни задачи:

- 1) Разкриване на факторите, влияещи върху перспективите пред енергийната сигурност на Европейския съюз – решена чрез изследване на относителната тежест на тези фактори върху енергийната политика на блока;
- 2) Определяне на мястото на Кавказко-каспийската зона и Централна Азия сред приоритетните направления в енергийната дипломация на ЕС – решена чрез изследване на относителното значение, което придобиват отделни държави от Разширеният Каспийски регион в енергийната дипломация на Съюза;
- 3) Вписване на българския национален интерес в реализирането на каспийската алтернатива за европейската енергийна сигурност – решена чрез разкриване на приноса, който дава реализирането на проекта за „Южен газов коридор“ за енергийната сигурност на България;
- 4) Разкриване на енергийните стратегии и механизмите за влияние на водещите световни и регионални сили в Разширения Каспийски регион – решена чрез подробно изследване на постиженията на енергийната дипломация на основните световни и регионални играчи по отношение на държавите от Кавказко-каспийската зона и Централна Азия;

Изследователски въпроси и отговори:

1.) Каква е ролята на Разширения Каспийски регион в очертаващия се геополитически сблъсък за достъп до енергийните ресурси в световен мащаб? – Ролята на региона е относително голяма, поради нарастващия недостиг на енергийни ресурси в световен мащаб, макар запасите му на въглеводороди да са едва 6% от световните. Специално за ЕС тази роля е не особено голяма, тъй като Разширеният Каспийски регион в момента има потенциал да покрие едва 10% от енергийните нужди на блока.

2.) Как еволюира концепцията за енергийна сигурност в стратегическите документи на ЕС? - В резултат на краткия обзор на разгледаните в настоящото изследване нормативни документи на ЕС изводът е, че концепцията за енергийна сигурност в стратегическите документи на блока, включително по отношение на външното измерение на европейската енергийна политика към Кавказко-каспийската зона и Централна Азия, еволюира в посока концептуална неяснота: Тази неяснота се състои в осъзнаването на необходимостта от разнообразяване на енергийните доставки и заедно с това проявената готовност за отказ от енергоносителите на региона в обозримо бъдеще заради изискванията на Зелената сделка. Не личи осъзнаване за природата и направленията на конкуренцията за енергоресурсите в региона, оттам и липсва яснота по средствата за борба с тази конкуренция, в т.ч. чрез енергийна дипломация.

3.) Каква е ефективността на енергийната дипломация на ЕС в Кавказко-каспийската зона и Централна Азия в опит да позиционира Съюза сред ключовите геополитически играчи в двата региона? - Поне що се отнася до настоящият етап ефективността на външнополитическите усилия на Съюза в Разширения Каспийски регион е ниска, тъй като практическият ефект от реализацията на проекта за „Южен газов коридор“ засега е допринесъл за укрепване на енергийната сигурност само на ограничен брой европейски държави от Южна и Югоизточна Европа, но като цяло разчита на енергийните ресурси на една единствена държава – Азербайджан, което не позволява поне засега използването на пълния енергиен потенциал на Кавказко-каспийската зона и Централна Азия за покриване на енергийните нужди на Съюза.

Формулираната от мен тема за изследване повдига **три изследователски проблема:**

1. Усилията, които е необходимо да положи ЕС за реализирането на кавказко-каспийската и централноазиатска алтернатива за неговата енергийна сигурност в момента са недостатъчни;

2. Конкуренцията между световните и регионални сили за влияние в Кавказко-каспийската зона и Централна Азия се изостря и ЕС не успява да увеличи и да използва икономическото си влияние в региона;

3. След края на Студената война държавите от кавказко-каспийската и централноазиатска зона решават сложни проблеми и предизвикателства чрез (не)успешно балансиране между регионалните и глобални съперници.

IV. Справка за на приносите в научния труд

1. Нов обект на изследване – прилагане на енергиен геополитически модел към изучаването на Разширения Каспийски регион като самостоятелен и специфичен обект на изследване и анализ;
2. Осъществяване на комплексно изследване на връзките между енергийната сигурност и диверсификация на енергийните източници и маршрути на ЕС и потенциала на Разширения Каспийски регион като неин фактор през призмата на външната политика и международните отношения;
3. Обогаляване на съществуващите знания в България за енергийните политики на каспийските държави (Втора глава);
4. Прилагане на специфична методология от инструментариума на Теорията на международните отношения за изследване на сложните енергийни проблеми на регионално ниво и комплексния им анализ с цел представяне на многоизмерната същност на енергийната сигурност;
5. Обогаляването на съществуващите знания в България за актуалната външна политика на ЕС в Разширения Каспийски регион чрез съпоставителен анализ и контент анализ на двете Стратегии на блока към Централна Азия от 2007 г. и 2019 г. (Трета глава)

V. Публикации по темата на дисертацията

1. Статия “Energy Cooperation between EU and Ukraine amid Politics and Policy”, Energy and Climate Diplomacy, Diplomatic Institute, Ministry of Foreign Affairs.,Sofia, July 2021, ISBN978-619-7200-31-7, pp.32-46
2. Статия „Икономическото сътрудничество между ЕС и Китай в Черноморския регион – отхвърляне на стереотипите“, в колективна монография. „Черноморският регион в глобалната икономика и политика“, Георги Чанков и колектив, Издателски комплекс УНСС ., С.2020 г.,ISBN978-619-232-313-4, стр.200-206
3. Научен доклад „Европейският съюз в прехода към нисковъглеродна икономика в контекста на предизвикателствата пред европейския енергиен пазар“, в сборник с доклади на годишна научна конференция „ЕС след 2020 г.: в търсене на идентичност, устойчивост и растеж“, проведена на 26 октомври 2017 г. от Българската асоциация за европейски изследвания (БАЕИ), С.2017 г., ISBN 978-619-90953-0-0, стр.228-243